

УДК 398.332.3(476.2)

Т. І. Кухаронак

(г. Мінск, ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі»)

**УЗВІЖАННЕ НА ГОМЕЛЬШЧЫНЕ:
ЗВЫЧАЁВАСЦЬ І ФАЛЬКЛОРНА-НАРАТЫЎНАЯ
ТРАДЫЦЫЯ
(ПАВОДЛЕ СУЧАСНЫХ ЭКСПЕДЫЦЫЙНЫХ ЗАПІСАЎ)**

Рэгіянальныя даследаванні традыцыйнай культуры з’яўляюцца прыярытэтным накірункам сучасных этналагічнай і фалькларыстычнай навук Беларусі. Спецыфіка каляндарна-святочных традыцый кожнага рэгіёна Беларусі мае непаўторную своеасаблівасць, якая праяўляецца ў разнастайнасці форм бытавання рытуальна-абрадавай практыкі, шляхоў і спосабаў яе ажыццяўлення, багацці варыянтаў.

Дванадзятая свята Уздзвіжання Пачэснага і Жыватворнага Крыжа Гасподняга адзначаецца ў адпаведнасці з праваслаўным календаром 27 верасня, з каталіцкім – Узвышэнне Святога Крыжа – 14 верасня. Гэта хрысціянскае свята звязана са знаходжаннем Крыжа, на якім распялі Ісуса Хрыста. Узвіжанне, паводле мясцовай тэрміналогіі, “Дзвiжaньне”, “Здзвiгi”, “Здзвiжaньне”, “Зьвiжaньне”, “Здзвiюджaньне”, “Уздзвiжa(-o)ньне”, на Гомельшчыне мела агульнабеларускі характар і разам з тым утрымлівала шэраг адметных рысаў. Свята знаходзілася найбліжэй да трэцяй кропкі сонцастаянняў – восеньскага раўнадзення і таму ў народнай традыцыі поўнілася зместам, адпаведным часу сонцавароту. Паводле вераванняў мясцовых жыхароў, у гэты святочны дзень, у пераломнай фазе свайго шляху па небасхіле “йграе” сонца, “здзвiгаецца”, г. зн. мяняецца ў колерах (становіцца сінім, чырвоным, зялёным) або тры разы здрыгваецца, як бы падскоквае: “Здзвiжaньне – сонца дзвiгаецца: i захаваецца, i прама разныя цвiяты. Эta ранiцай, зарана” (Антанiна Бяляўская, 1925 г.н., в. Сцяпы, Жлобiнскi раён) [тут i далей палявыя запiсы належаць аўтару i Т. В. Валодзiнай – аўт.]. “Сонца гуляя на Уздзвiжaньне, празьнiк етакi, дваццаць сёмага сенцябра, тады сонейка гуляя. Мы, дзецi, уставалi раненька, i яно праўда вот так здзвiгаецца” (Анастасiя Раманавец, 1932 г.н., в. Новы Пуць, Брагiнскi раён). “Калсьцi пакойны дзядзька Ладымер прыходзiць к нам, да: “Алена, ты бачыла, як сонца ўздзвiгае, усходзiць на Уздзвiжaньне? Хадзiця, сёння будзья пагода, пабачыця”. Вот iнцярэсна, вот красiва. Толька адзiн раз i бачыла, як сонца дзвiгаецца, а

цяпер ня бачу” (Валянціна Лазовік, 1941 г.н., в. Рыжскаў, Брагінскі раён).

Ушанаванне гэтага святочнага дня, як і іншых, выяўлялася ў першую чаргу ў строгай забароне працаваць, бо ўжо с поля павінна быць, у адпаведнасці з мясцовымі звычаямі, да гэтага часу ўсё прыбрана “здзвінута”: “На эта Зьдзьвіжаньне няльзя землю капаць, няльзя варушыць, бо здзьвігаецца зямля” (Валянціна Шаўцова, 1936 г.н., Антаніна Бяляўская, 1925 г.н., в. Сцяпы. Жлобінскі раён). “Да Дзьвіжаньня нада, штоб усё с поля здзьвінулася, нада ўсё прыбраць” (Ефрасіння Баранав, 1928 г.н., в. Акцябр, Жлобінскі раён). “І стараюцца, каб на гародзе ўсе здзьвінуць. Душнікі закрывалі, каб гады туды ня лезлі” (Наталля Сапажэнка, 1941 г.н., в. Акцяброва, Кармянскі раён). “Здзьвігі – свята, нічога ня дзелалі. Няльзя ў лес хадзіць, няльзя капцы зарываць. А то і мышы, усякая ерунда будзе заводзіцца” (Соф’я Паграбенка, 1937 г.н., в. Каменка, Кармянскі раён) [1, с. 376]. У некаторых вёсках, паводле мясцовых звычаяў, забаранялася займацца пчалярствам: “Кажуць, на Узьвіжанне і пасля Узьвіжання нельга мёд сабіраць, бо можа все загіснуць, увесь мёд” (Алена Лісіцкая, 1944 г.н., в. Мілашэвічы, Лельчыцкі раён).

Разам з тым, варушэнне “здзьвіганне” у гэты дзень спрыяла захаванню прадуктаў харчавання: “Мы жс колысь у дэжкі солылы гуркі, капусту, то на Зьдзьвіжанне вытагалі із того росолу, да перамывалы. А тоды той росол вылівалы, а налівалы чыстаю водою і стояло чыстэнько, свэтлэнко. А тэпэр жа мы ў банкі закрываем, дак на Зьдзьвіжанне із банок саллеш тую воду і чыстай наллеш -- тады стоят светлыя” (Вольга Каваленка, 1939 г.н., в. Ніжнія Жары, Брагінскі раён).

Лічылася, што раніцай у дзень свята зямля пачынае рухацца і расступацца ў пэўных месцах, і ў гэтыя правалы на зіму ўваходзяць вужы, гадзюкі, яшчаркі, пасля чаго зямля зноў сыходзіцца і замыкаецца да вясны. “На Узьвіжанне нельзя ў лес хадзіць, кажуць, вужэ і годзюкі ховаюцца под землю” (Алена Лісіцкая, 1944 г.н., в. Мілашэвічы, Лельчыцкі раён). “Здзьвіжаньне было, ужы сабіраліся, яны сабіраліся на сонцы, кагалам, на сонцы пагрэюцца да ўжо і хаваліся ў норы” (Ульяна Прыходзька, 1936 г.н., в. Смалегаў, Нараўлянскі раён). “На Зьдзьвіжаньне ўсе гады здзігаюцца ўместа, яны ўжо зьбіраюцца на зіму, хаваюцца. У лес не хадзілі, бо эта страшна-прастрашна” (Ева Баран, 1946 г.н., в. Перароўскі Млынок, Жыткавіцкі раён). Фальклорныя наратывы, запісаныя ад мясцовых інфарматараў усіх узростаў, распаўядаюць аб забароне хадзіць у лес у гэты святочны дзень: “Здзьвігі – большы празьнік. Усё здзьвігаецца, у лес няльзя хадзіць. Хто ў лес пойдзе, абязацельна наткнецца на гадзюку. Гадзюкі паўзуць усе ў купу. Жужмай такой спаўзьлісь” (Марыя Сяргееўка, 1945 г.н., в. Хізаў, Кармянскі раён). У шматлікіх мемуарах апісваюцца выпадкі

страху і жудасці, якія прыйшлося перажыць парушальнікам гэтай забароны: “У лес не хадзілі, патаму што яны як акружаць цябе, то не знаеш куда ўйці. Шчэ я была маладзейшая, дак і з маткаю пакойнаю насыпалі картоплю ў прыцэп на полі. А маладзіца, яна з маткаю равесніца, прыйшла туды і кажа: “Пайду ў лес, назьбіраю грушок”. Да пашла і назад лапоча, так быстра йдзе. Матка кажа: “Што там, Надзя?” – Ой, Машка, каб ты пабачыла! Пад ігрушаю столькі іх <гадзюк, вужоў> сплялося клумком, што страх і сум! А, каб я пайшла ў лес, яны б мяне акружылі, я б не вышла адтуль”. Эта на Уздзьвіжанне ў нас так было” (Лідзія Пацук, 1946 г.н., в. Асарэвічы, Брагінскі раён). “У лес нельзя ходзіць, усе звяры спаўзаюцца ўместа. Одна ў нас была, яе сын Юра ўсё ходзіў на охоту. Як пошоў на Узьвіжанне на Калахоўскае балота, прышоў дамоў, кажа: “Мама, я еле ўцёк, такіх вужоў бачыў, і с залатымі каронамі...” Настрахаўся, што пака і жыць буду, на Зьвіжанне ў лес, – кажа, – не пойду. Яна распавядала так, што Юра казаў, столькі вужоў, нагой ступіць недзе, прышоў ні жывы, ні мёртвы. Это ўжо цяпер было, пасле радзіцы” (Аляксандра Чугай, 1935 г.н., в. Завайць, Нараўлянскі раён). “Я яшчэ дзеўкай у лес пашла на Здзьвіжанне с падругаю. І там мост, дак вужы на тых палках ляжаць к сонцу, а мы босыя, а нідзе нікога няма. Дак мы раўлі, раўлі, да за тых свае клуначкі, кошыкі да бягом так і беглі па іх [па вужах – Т.К.]. Дак больш ніколі!” (Алена, Гурыновіч, 1930 г.н., в. Церабаў, Петрыкаўскі раён). “Дак як пойдзеш у лес у гэты дзень па ягады, ці па грыбы, дак як улезеш у гэтыя вужы, дак ня знаеш куда ўцякаць. Іх жа там тысячы!” (Ульяна Прыходзька, 1936 г.н., в. Смалегаў, Нараўлянскі раён).

Лічылася нават, што вужы маглі знаходзіцца ў гэты дзень у грыбах: “На Зьвіжанне ў нас адна пашла па грыбэ: як разне – так і кроў, як разне – так і кроў і з грыба. Дак яна як спужалася, да прыбегла, кінула тых і грыбэ, і кошыля, прыбегла додому і с тых пор не стала ходзіць у лес у празьнік. Богато такога яўлялась людзям” (Ніна Глушэц, 1939 г.н., в. Антонаў, Нараўлянскі раён).

Некаторыя ўяўленні, звязаныя з гэтым святочным днём, насілі міфалагічны характар. Так, лічылася, што ў гадзюк ёсць свой цар, пад кіраўніцтвам якога яны ідуць на зімовую спячку: “На Зьдзьвіжанне вужы збіраюцца – эта точна. Хто ня зная, да пойдзе, то пабачыць як табун іх ідзе. Казалі, што ё ў іх цар, старыя бачылі, ён большы на галаве жоўтыя пятна, начальнік ужэ ўродзе” (Кацярына Ганюк, 1925 г.н., в. Радзін, Хойніцкі раён). “Баба казалі, што ў іх ёсць глаўны змей, ён выбірае стаянку, дзе яны будуць зімаваць. Ён большы за ўсіх, глаўны і вядзе іх туды” (Эма Паўлава, 1938 г.н., в. Старая Рудня, Жлобінскі раён). “Казалі, што ў іх ёсць царз з рожкамі. Як дасць каманду, дак

чалавека разарвуць на кускі” (Ульяна Прыходзька, 1936 г.н., в. Смалегаў, Нараўлянскі раён).

Аднак сустрэча з вужыным царом, па-свойму небяспечная, як і спроба адарваць папараць-кветку, ва ўяўленнях мясцовых жыхароў, магла прынесці чалавеку такі ж чароўны дар – незвычайныя вужыныя рожкі. *“Сільно велікі вуж і он з рогамі. Он факцічэскі не кусаецца. Яго не тронь і он не троне. Голова як ведро, тоўшчэнны і дліннюшчы. Голову подняў да сьвішча. І можэ скінуть рожкі. Есьлі его побачыш, то надо штоб было хлеб і белэ шо-небудь, скатерть чы хустка, застілають, ложать хлеб і вон іде. Прыде, на тэ рогі скіне і пошоў. А это ўжо волиэбные рогі. Шо захочыш, этые рогі”* (Вольга Фіцнер, 1929 г.н., в. Грабяні, Лельчыцкі раён). *“Як пабачыш цара (вужоў), трэба што-та белае палажыць туды, дак ён скіне тыя рогі, і вам будзе сільна вясыці ва ўсём, вы будзеце знаць, што там і пцічка шчабеча”* (Алена Савянок, 1924 г.н., в. Дудзічы, Калінкавіцкі раён) [1, с. 377].

Паводле традыцыйных уяўленняў жыхароў Гомельшчыны, тая гадзюка, якая кагосьці ўкусіла летам, не будзе прынята зямлёю на Узвіжанне, яе зямля карае за грэх: *“На Уздзьвіжанне, кажучь, паўзучыя этые хаваюцца ў землю. А каторы ўкусіў каго – то выпаўзае на дарогу, каб машына задавіла”* (Лідзія Пацук, 1946 г.н., в. Асарэвічы, Брагінскі раён).

На вёсках ладзіліся кірмашы: *“Зьдзьвіжаньне – вялікі празьнік. Тут у Пагосце на Зьдзьвіжаньне быў ярмолок, прыязджалі з усюль на ярмолок, і дажа з Давід-Городка, з Петрыкова, хто – подводамі, хто – лодкамі, прыязджалі торговаць. Ето было і после войны, і до войны. І цяпер вот прыязджалі бацюшкі ў нашу цэркву”* (Зося Кузьміч, 1929 г.н., в. Пагост, Жыткавіцкі раён).

Свята практычна не мае рытуальнага напаўнення, не суправаджаецца спецыяльна прымеркаванымі песнямі ці абрадамі. У сучасны перыяд сярод мясцовых жыхароў захоўваюцца традыцыйныя павер’і і прасвята Узвіжанне як небяспечны час, калі патрэбна прытрымлівацца пэўных правіл паводзін, абмежаванняў і забаронаў. Жыццёстойкасць вераванняў пра Узвіжанне, шырокае распаўсюджанне фальклорных наратываў, былічак, звязаных з ім, падтрымліваюцца традыцыйнымі светапогляднымі ўяўленнямі беларусаў аб свяце наогул, як незвычайным “сакральным” часе, які проціпастаўляецца будням, а таксама нагляднасцю прыкладаў, уласным вопытам.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

- 1 Традыцыйная мастацкая культура беларусаў. У 6 т. Т. 6.

Гомельскае Палессе і Падняпроўе. У 2 кн. Кн.1 / Т. В. Валодзіна [і інш.]; ідэя і агул. рэдагаванне Т. Б. Варфаламеевай – Мінск : Выш. шк., 2012. – 910 с.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ им. Ф. СКОРИНЫ